

ترجمه و شرح
ملّمعات دیوان حافظ

با توضیح نکات صرفی و نحوی ابیات و مصراع‌های عربی
و
تبیین مختصر اصطلاحات عرفانی و صنایع ادبی ابیات

نگارش:

عیوض شهبازی - امین یاری
ویراستار بخش عربی: غلامحسین زنده‌دل
ویراستار بخش فارسی: غفار اللهیاری

انتشارات طهوری

۱۴۰۳

سرشناسه	شهبازی، عبوض، ۱۳۴۳-
عنوان قراردادی	دیوان، شرح
عنوان و نام پدیدآور	ترجمه و شرح ملمعات دیوان حافظ با توضیح نکات صرفی و نحوی ابیات و مصراع‌های عربی و تبیین مختصر اصطلاحات عرفانی و صنایع ادبی ابیات/ نگارش عبوض شهبازی، امین یاری؛ ویراستار بخش عربی غلامحسن زنده‌دل؛ ویراستار بخش فارسی غفار اللیاری.
مشخصات نشر	تهران: طهوری، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	۱۶۶ ص.
شابک	978-600-594166-7
وضعیت فهرست نویسی	فهرست نشده
یادداشت	نمایه.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۶۴ - ۱۶۶. همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	حافظ، شمس‌الدین محمد - ۷۹۲ ق - نقد و تفسیر
موضوع	Hafiz, Shamsoddin Mohammad, 14th Century -- Criticism and interpretation
موضوع	حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان. برگزیده. شرح
موضوع	Hafiz, Shamsoddin Mohammad, 14th century . Divan.
موضوع	Commentaries
موضوع	ملمعات
	Bilingual poems*
شناسه افزوده	یاری، امین، ۱۳۴۲ -
شناسه افزوده	حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. دیوان. برگزیده. شرح
شناسه افزوده	Hafiz, Shamsoddin Mohammad, 14th century . Divan
	Commentaries
رده بندی کنگره	PIR۳۵۸۶:
رده بندی دیویی	۸۵۷/۰۰۹:
شماره کتابشناسی ملی	۹۳۳۵۶۵۰:
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا	

انتشارات طه‌وری

تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، کوچه نوروژ، پلاک ۲۴
صندوق پستی ۱۶۴۸-۱۳۱۲۵ / تلفن: ۲۶ ۴۸ ۲۶ - ۶۶ ۵۱ ۲۰۶ - ۰۹۱۲ ۲۲ ۵۱

ترجمه و شرح

مللعات دیوان حافظ

با توضیح نکات صرفی و نحوی ابیات و مصراع‌های عربی

و

تبیین مختصر اصطلاحات عرفانی و صنایع ادبی ابیات

تألیف: هیوض شهبازی - امین یاری

ویراستار بخش عربی: غلامحسین زنده‌دل / ویراستار بخش فارسی: غفار الله‌یاری

صفحه‌آرایی: علم‌روز

چاپ دوم: ۱۴۰۳

شمارگان: ۱۱۰ جلد

قیمت: ۱۶۵۰۰۰ تومان

حق هرگونه چاپ و تکثیر برای انتشارات طه‌وری محفوظ است

فهرست مطالب

دییاجه چاپ اول ... ۹

دییاجه چاپ دوم ... ۱۵

فصل اول

ملّمعات غزلیات حافظ ... ۱۷

فصل دوم

ملّمعات مثنوی‌های حافظ ... ۱۴۹

فصل سوم

ملّمعات مقطّعات حافظ ... ۱۵۳

نمایه ... ۱۶۱

منابع ... ۱۶۵

دیباچه چاپ اول

ملّمعات، بخشی از سروده‌های شاعران بزرگی همچون مولانا، سعدی و حافظ را شکل می‌بخشد. ملّمعات، نوعی مهارت شاعرانه و هنر ادبی است که شاعر از طریق آن توانمندی خویش را نشان می‌دهد. استاد جلال‌الدین همایی در تعریف «مُلَمَّع» می‌نویسد: «آن است که فارسی و عربی را در نظم به هم آمیخته باشند، چنانکه مثلاً یک مصراع فارسی و یک مصراع عربی، یا یک بیت یا چند بیت فارسی و یک بیت عربی بگویند. ساختن این نوع شعر را به نام صنعت تلمیع در جزو صنایع بدیع شمرده‌اند.»^۱

به روشنی پیداست که عربی و فارسی چنان در هم تنیده‌اند که بدون تسلط بر یکی، فهم و درک آن دیگری سخت و نامفهوم می‌باشد. اشعار شاعران اندیشمند و اهل طریقت چون حافظ، بیانگر حکمت و دارای طعم و شیرینی خاصی است، لکن وجود ابیات و مصراع‌هایی به زبان عربی (ملّمع)، التذاذ از این اشعار را برای عموم مقداری سخت می‌کند. با عنایت به همین نکته، بر آن شدیم با استناد به منابع موثق، ملّمعات دیوان حافظ ترجمه و تشریح گردد و به نکات صرفی، مقام نحوی، صنایع ادبی، علوم بلاغی و اصطلاحات عرفانی آن ابیات بر سبیل اجمال پرداخته شود. در واقع با یادگیری موارد یاد شده، هم می‌توان متون نظم و نثر فارسی را به خوبی فهمید و هم می‌توان با گشایش زبانی،

۱. فنون بلاغت و صناعات ادبی، همایی، جلال‌الدین، ص ۱۴۶، تهران: نشر هما.

در فهم و بیان ادبیات عرب توانمند شد و مکنونات درونی خود را به نحو احسن بیان نمود. در این دفتر البته بر سیلِ توسع و با احتساب ابیاتی که کلاً عربی بود، جمعاً ۷۸ مصراع و ترکیب عربی، تبیین و تشریح شده است.

اینکه چرا از میان شاعران، حافظ برگزیده شد به این دلیل است که حافظ، «حافظه تاریخ» ماست و در ماندگاری و شکل‌گیری هویت و ایرانیّت ما نقش اساسی دارد. حافظ با غزلیات دلنشین و با قلم سحرانگیز خود، ما را با فرزاندانی چون خیام نیشابوری آشنا می‌سازد. در واقع حافظ، ما را به خویشین خویش فرا می‌خواند و از سرگستگی در گستره تاریخ می‌رهاند. حافظ، معلم بی نظیر مدرسه رندان نیز به شمار می‌رود که در آن با تعلیم رندانه خویش، توجه به حقیقت مطلق و رعایت اصول انسانیت و مبارزه با خشک اندیشانی شریعت را می‌آموزد. اینکه حافظ با آثار و اشعار شاعران بزرگ عرب و شعرای زبان فارسی، انسیت داشت و همدم و مونس آنها بود هیچ شکی نیست. حافظ، خود بر دانش عربی خویش تصریح می‌کند:

اگرچه عرض هنر پیش یار، بی ادبی است
زبان خموش ولیکن دهان پر از عربی است

دکتر زرین کوب در باب آشنایی حافظ با شعرای عرب می‌نویسد: «اینکه او ساعات زیادی از اوقات کار یا فراغت را در مطالعه دواین عرب به سر آورده باشد محل شک نیست.»^۱ به تعبیر استاد گرمارودی «... و نشانه آن، شعرهایی عربی است که خود سروده یا از دیگران با تضمین و اقتباس و تلمیح در شعرهای خویش به کار برده است. از میان مطالب و کلمات عربی در دیوان حافظ، شعرهای عربی حافظ، همه از نوع «ملّمع» است. ملّمع در لغت به اسب ابرش می‌گویند یا هر چیز دیگر که در آن خال‌ها و لکه‌هایی، مخالف رنگ اصلی باشد. در اصطلاح ادبی، شعری است که ابیات یا مصراع‌هایی دارد به غیر زبانی

۱. از کوچه رندان، زرین کوب، عبدالحسین، ص ۳۵، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹.

که شعر در آن سروده شده است.^۱

ناگفته نماند که یک کلمه و یا ترکیب و کلام بر اساس فهم و خوانش می‌تواند نقش‌های متعددی را بپذیرد. وجود و جوه ترکیب‌های مختلف در عرصه ادبیات عرب، یک امر معمول و مقبولی است که نیاز چندانی به اثبات و استدلال ندارد. به عنوان نمونه بنابر تصریح دکتر میرحسینی، بعضی از محققین برای آیه دوم سوره بقره «ذلک الکتاب لا ریب فیه هدی للمتقین» نزدیک به سی وجه ترکیب ذکر کرده‌اند.^۲

تا جایی که اطلاع داریم کلمات و ترکیبات و جملات عربی اشعار حافظ، به صورت مستقل، تجزیه و ترکیب نشده‌اند. یعنی مقام نحوی و تبیین ساختار واژگان - تجزیه - در کتاب مستقلی به رشته نگارش در نیامده است. شارحان محترم دیوان حافظ، هر یک بنابر اقتضا و سلیقه خاص خود، کلمه و کلام دلخواهشان را تشریح نموده‌اند. تنها دکتر گرمارودی، با تألیف کتاب «عربی‌های دیوان حافظ»^۳ صرفاً به بیان معانی مفردات و ترکیبات و جملات عربی حافظ بر سبیل اختصار و به شکل روشمند و مستند پرداخته‌اند که از این منظر، بر حسب عبارت زیبای «والفضل للمقدم» باید زحمات آن استاد فره‌زاده را ارج نهاد.

لازم به یادآوری است که در تعیین اوزان عروضی ابیات و شماره غزل‌های مورد بحث، به کتاب «شاخ نبات حافظ» از دکتر محمدرضا برزگر خالقی^۴ استناد شده است. در مثنویات و مقطعات، مستند ما دیوان حافظ با تصحیح علامه محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی بوده است.

یکی از منابعی که در این اثر مورد استفاده قرار گرفته است «شرح سودی بر حافظ»، با ترجمه دکتر عصمت ستارزاده است که به لحاظ شرح و شهرت، فضل تقدم دارد. سودی، با انتخاب شیوه دلنشین که شکل و روش کارش را از دیگر

۱. عربی‌های دیوان حافظ، موسوی گرمارودی، علی، ص ۶، تهران: انتشارات طهوری، ۱۴۰۱.

۲. قواعد عربی، میرحسینی، سید علی اکبر، (۵)، انتشارات دانشگاه پیام نور.

۳. عربی‌های دیوان حافظ، موسوی گرمارودی، علی، تهران: انتشارات طهوری، ۱۴۰۱.

۴. شاخ نبات حافظ، برزگر خالقی، محمدرضا، تهران: انتشارات زوار، ۱۳۸۴.

شارحان حافظ جدا می‌سازد، نکات عربی و فارسی را تا جایی که لازم می‌بیند می‌کاود.^۱ استاد سعید نفیسی، سودی بسنوی را «مردی بسیار دانشمند و شاعری توانا و مؤلفی پُر کار» می‌داند که «در سه زبان ترکی و تازی و پارسی دست داشته» و «شافیه و کافیه ابن حاجب را که دو منظومه معروف در قواعد زبان تازی است به ترکی ترجمه کرده است». ^۲ استاد نفیسی تصریحاً می‌نویسد: «تردید نیست که شرح سودی مهمترین کتابی است که در باره حافظ تا کنون تألیف کرده‌اند.» ^۳

از صمیم قلب، همراهی و همکاری استاد ارجمند ادبیات عرب جناب آقای غلامحسین زنده‌دل را ارج می‌نهم که در باب مقام نحو و تحلیل مفردات، نظرات خود را بیان نمودند. از عنایات بی‌دریغ آقای غفار اللهپاری، استاد فرزانه ادبیات فارسی ممنون و قدردانیم که ضمن یادآوری نکات ادبی و دستوری، در تطبیق مفاهیم مشترک بعضی از ابیات حافظ با رباعیات حکیم عمر خیام، موارد مهمی را یادآور شدند.

زحمات و اهتمام مدیر محترم انتشارات طهوری، آقای سید احمدرضا طهوری را قدردانیم که چاپ و نشر این کتاب را در این سال آشفته که فاصله کتاب و کتابخوان، بیشتر و بیشتر می‌شود قبول فرمودند.

تذکرات و نقدهای عالمانه ارباب نظر و اصحاب قلم را مغتنم خواهیم شمرد و «تازیانه سلوک» و رزقِ راه خود خواهیم ساخت؛ چرا که به تعبیر بهتر سهراب سپهری «سفر دانه به گل» به همان نقد و نظرها گره خورده است.

تبریز، عبوض شهبازی / مشکین شهر، امین یاری

خرداد ۱۴۰۱ خورشیدی

۱. شرح سودی بر حافظ، سودی بسنوی، ترجمه از زبان ترکی: عصمت ستارزاده، مقدمه استاد

سعید نفیسی، تهران: ۱۳۴۱، ج. ۴.

۲. پیشین، مقدمه: ص «ب».

۳. پیشین، مقدمه: ص «پ».

دیباچه چاپ دوم

کس چو حافظ نگشاد از رخ اندیشه، نقاب
تا سر زلف سخن را به قلم، شانه زدند

خدا را می‌ستاییم که چاپ اول این اثر، با استقبال گرم مخاطبین ارجمنند
مواجه گشت و در اسرع وقت به اتمام رسید. این استقبال، زمینه را برای چاپ
دوم مهیا ساخت. هرچند قبلاً تلاش‌هایی در ویرایش شکلی و محتوایی این
کتاب صورت پذیرفته بود، باز نکاتی که نیاز به ویرایش داشت مورد بازبینی قرار
گرفت و سطوری بسیار مختصر به متن قبلی افزوده شد. از دقت و عنایت استاد
دکتر حسن ساقی سپاسگزاریم که تمام سعی خویش را در ویرایش بخش عربی
به کار بست و نکات کلیدی و بس سودمندی را یادآور شد. از تلاش‌های استاد
محمد غفاری ممنون و قدرانیم که در قسمت فارسی این اثر، موارد مفید و مهمی
را بیان نمود. از اصحاب نظر و خوانندگان تیزبین و فرزانه استدعا داریم در رفع
معایب و نقایص این اثر، ما را یاری فرمایند.

تیرماه ۱۴۰۳ شمسی. مطابق با محرم ۱۴۴۶ قمری
تبریز: عیوض شهبازی - مشکین شهر: امین یاری